

ARKETİPSEL BAKIŞ AÇISIYLA EDİP CANSEVER'İN ŞİİRLERİNİN İNCELENMESİ

Mustafa KARABULUT¹

Özet

Edebî eserler, bireyin duygu ve düşünce dünyasına yönelmekle beraber, kişinin bilinçaltı tarafını sembolik veya imgesel boyutta ortaya koyabilir. Bu bakımdan edebî eserlerdeki arketipsel yapılar, eserin şifrelerinin çözülmesine ve kolektif bilinçaltının gün ışığına çıkmasına yardımcı olur. Şiir ve roman incelemelerinde yazarın bakış açısına göre farklı yöntemler uygulanabilir. Bu yöntemlerden biri de “arketipsel inceleme”dir.

Arketip; ilk örnek, asıl numune, prototip anlamlarına gelmekte olup Jung'un analitik psikolojisinde ego, kişisel bilinçdışı ve kolektif bilinçdışı ile kişiliğin en önemli unsurlarındandır. Jung'a göre kökensel bilinçdışı bireysel bilinçleri çepeçevre sarmıştır. Jung, arketipleri ortak bilinçdışını oluşturan yapılar olarak tanımlar. Jung'ın kolektif bilinçdışında bulunan ögeler olan arketipler, davranış kalıpları olarak da bilinir.

Jung, kolektif bilinçaltını oluşturan ögeler olan arketipleri dominantlar, mitolojik ya da ilkel figürler olarak da ortaya koyar. Psikanalizde benlik (self), anne, gölge, persona, anima, animus vb. arketipleri dikkat çeker. Edip Cansever'in şiirlerinde bu arketiplerden persona, anima ve animus ve gölge arketipleri ile karşılaşırız. Bu yazıda amacımız, öncelikle arketip kavramını açıklamak, daha sonra ise Edip Cansever'in şiirlerinde görülen arketipleri ortaya koymaktır.

¹ Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Eİ-mek: mkarabulut@adiyaman.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Arketipsel sembolizm, Carl Gustav Jung, Türk şiiri, , Edip Cansever.

Abstract

INVESTIGATION OF POETRY THE ARCHETYPAL PERSPECTIVE BY EDİP CANSEVER

Literary works, although directed to the individual's thoughts and feelings world, can reveal a person's subconscious side of the symbolic or imaginative dimension. In this regard, the archetypal structures of literary texts, passwords and helps to solve the work came to light in the collective subconscious. Different methods according to the author's point of view in fiction and poetry reviews. One of these methods is "archetypal investigation" is.

Archetypes; the first sample, the actual sample, prototype Jung's analytical psychology has come to mean the ego, the personal unconscious and the collective unconscious with one of the most important elements of personality. Jung was originally unconscious surrounds individual consciousness. Jung archetypes are defined as structures that make up the collective unconscious. Jung's archetypes in the collective unconscious elements, which is also known as behavior patterns.

Jung archetypes are the dominant elements that constitute the collective subconscious, it is revealed as mythological figures or principles. Self in psychoanalysis (self), mothers, shadow, persona, anima, animus and so on. It draws attention archetypes. Edip Cansever's poems in the person of these archetypes, we are faced with anima and animus and shadow archetypes. In this paper, our goal is primarily to explain the concept of the archetype, then put out archetypes seen in the Edip Cansever's poems.

Key Words: Archetypal symbolism, Carl Gustav Jung, Turkish poetry, Edip Cansever.

Giriş

1. Arketipler

Arketip (*Fr. archétype*), ilk örnek, asıl numune, prototip anlamlarına gelmekte ve Jung'ın analitik psikolojisinde önemli yer tutar. Bu kavram, ego, kişisel

bilinçdışı ve kolektif bilinçdışı ile kişiliğin en önemli unsurları arasındadır. “Jung’a göre kökensel bilinçdışı bireysel bilinçleri çepeçevre sarmıştır.” (Özher 2006: 82). Jung, arketipleri ortak bilinçdışını oluşturan unsurlar olarak ifade eder. Ona göre “insan fizyolojik anlamda nasıl geliyorsa ruhsal anlamda da belli bir gelişme potansiyelini içinde taşır.” (Namlı 2007: 1211). Jung’ın kolektif bilinçdışında bulunan öğeler olan arketipler, davranış kalıpları olarak da bilinir. “Arşetipler (arketip), hepimizde yer alan insanlığın en eski hayalleridir.” (Özgü 1994: 210). Arketipler insanlığın ortak değerleri arasında olup “tüm insanlığa mal olmaları sebebiyle evrensel olanı kişiselle; geneli özelle kaynaştırıp kişiye has bir görünümde ortaya çıkarlar.” (Stevens 1999: 50).

Arketipler insana ait yaşam evresi üzerinde düzenleyici bir amaca sahiptir. Jung, kişinin gelişim aşamalarında bazı evrelerden geçtiğini söyler. “Arketiptik program her zaman için çağdaş şehir yaşamına uygun donanım imkânına sahip değildir. Temelde bu program ebeveyn olmayı, çevreyi araştırmayı, tanıdık çehreleri yabancıardan ayırt etmeyi, toplumsal değerler, kurallar ve inanışlar hakkında bilgilenmeyi, akran grubuna dâhil olmayı, buluş ve gençlik çağının zorluklarına göğüs germeyi, belli bir yetişkin grubuna mensup olmayı, kur yapmayı, evlilik gerçekleştirmeyi, çocuk büyütmeyi, avcılık ve toplayıcılık aracılığıyla ekonomiye katkıda bulunmayı, dini tören ve merasimlere katılmayı, orta yaş ve yaşlılık dönemlerine ait sorumlulukları üstlenmeyi ve ölüme hazırlanmayı temin eder.” (Stevens 1999: 61).

Edebî eserler, kodlanan kolektif bilinçdışı bilgilerini çözümleyebilmek için mitolojiye doğru bir yolculuk yapmalı sosyoloji, psikoloji ve felsefenin derin izlerini arketipsel sembolizm ile değerlendirmelidir. (Şimşek ve Şenocak, 2009: 110). Bu bakımdan edebî eserlerdeki arketipsel yapılar, eserin şifrelerinin çözülmesine ve kolektif bilinçaltının ortaya çıkmasına zemin hazırlar. “Her millet, kolektif bilinçdışının bu gizemli alanından kendi hasletlerine uygun bir seçmeye girişmiştir. Böylece arketipsel alan, milletlerin karakterine ve tarihine uygun mitsel bir kurgulanmayı yaşamıştır.” (Özcan 2003: 1).

Jung, ruhsal olayların açıklanmasında bireysel bilinçaltı değil, ortak bilinçdışını ön plana çıkarır. “Bütün insanlıkta ortak bulunduğu inandığı bu bilinçdışı, soya çekim ile atalardan gelen ve bütün geçmişi kapsayan izlenimleri

içermektedir ve düşler, masallar, dinî coşkular gibi vesilelerle açığa vurulur. İnsanlığın geçmiş bütün tarihini kapsayan mitoslar ve masalların ortak temeli ortak bilinçdışının içeriğini oluşturan arketipler (ilk örnekler)dir. Arketipler bilincin ortaya çıkmasından önce var olan kavrayış biçimleridir ve sezginin doğuştan gelme koşullarıdır. İçgüdülerin kendine özgü belirli bir hayat sürmeye zorlamaları gibi arketipler de sezgi ve kavrayışı insana özgü biçimlere zorlarlar.” (Gürses 2007: 79).

Jung, arketiplerin psişik davranış formları olduğunu belirtir. “Asıl amacı açısından esere dönük bir yaklaşım sergileyen arketip eleştirisi, farklı sosyal bilim dallarının verilerinden yararlanması bakımından tarihsel ve sosyolojik eleştiriyle benzerlik arz eder.” (Uğurlu 2007: 1694).

Sonuçta arketipler kolektif bilinçaltını oluşturan öğeler olup psikanalizde benlik (self), anne, gölge, persona, anima, animus vb. arketipler yer alır. Türk şiirinde önemli bir yere sahip olan Edip Cansever'in şiirlerinde bu arketiplerden persona, anima ve animus ve gölge arketipleri dikkat çeker.

1.1. Persona (Maske) Arketipi

Persona sözcüğü, “person” (kişi) ve “personality” (kişilik) sözcükleriyle ilişkili olup anlam bakımından Latincedeki “mask” (maske) sözcüğünden gelir. Persona, kişinin kendisini dış dünyaya göstermeden önce taktığı maske ya da kimliktir. Personada birey, kendisine ait olmayan bir kişiliği yaşar. Bir insanın evde, iş yerinde ve sokaktaki tavırları aynı değildir, her mekânın farklı maskesi vardır. (Karabulut 2013: 227).

Edip Cansever'de persona arketipi genellikle dramatik şiirlerden meydana gelen *Tragedyalar* adlı kitabında görülür. Cansever, *Tragedyalar*'la mecazi anlamda klasik tragedya'ya gönderme yapar. “Klasik tragedya ile Cansever'in *Tragedyalar*'ı arasında belki de en önemli ilişki, 'persona' kavramı çevresinde oluşmaktadır... Sözcüğün aslı tragedyalarda kullanılan maskelerin adıdır, bu da gelişerek 'kişi' kavramına dönüşmüştür oyunlarda. Burada, bu 'ilahi' değil, 'insani' tragedya biz yalnız Lusin'in, Stepan'ın, Vartuhi'nin, Armenak'ın ve Diran'ın yaşamlarını, koro ve episodlarda onların ortak 'trajedi'lerini değil tüm dünyanın trajedisini izleriz: ve hiçbir klasik tragedya ustasının ya cesaret edemediği ya da hayal bile edemediği büyük insanlık cezasının yok ediciliğini: yalnızlığı, yalnızlığın çeşitli türlerini.

Öyleki *Tragedyalar*'ın sonunda ilahi ceza olmadığı için ilahi arınma da gelmez ve umutsuzluk yalnız yapıt sürecinde değil sonra da sürer.” (Turan 1986: 48).

Tragedyalar'daki Lusin, Stepan, Vartuhi, Armenak ve Diran kişilik sorunu yaşayan bunaltılı karakterlerdir. Cansever, Armenak için “*Baba Armenak durmadan sıkılıyor / Eşyalara bakarken sıkılan bir profili / Oymalarda sıkarak / Yeniden sıkılıyor.*” (S.K.I, s.319)² diyerek, ondaki problemlerden bir kısmını dile getirir. Armenak, kendi kişiliğini yaşayamayan biri olup içki düşkünüdür. Oğlu Diran ile Lusin'in sorunlu evlilikleri de onu sıkıkmaktadır. Bu sebeple, “*saydam bir duygu lekesi*” (S.K.I, s.319) Armenak'ın vücuduna yayılır ve sonra Diran ile Lusin'in evlilik fotoğrafı üzerine konar. Şair bu durumu, “*Giderek eroinleşiyor*” (S.K.I, s.319) sözleriyle ifade ederek, bir çözümsüzlük ve uyuşukluğu dile getirir. Armenak'ın sıkıntılarından kurtulmak için alkole yönelir. Psikolojik açmazlarda olan Armenak, çözümsüzlüklerinin sonunda patolojik bir yapı gösterir. (Karabulut 2013: 229).

Vartuhi ise, “*O her yerde dürbünleri olan kadın / Mineden, sedeften, bağadan³ / Ve koynundan durmadan / Dürbünler çıkaran Vartuhi / Bir de çok uzaklara bakmak için din kitaplarından / Dürbünler yapan / Ve her şeyi birden yaşamakta olan yüzüyle*” (S.K.I, s.321) sözleriyle tanıtılır. Bununla beraber “*Ve dinsel Çin Müzigi Vartuhi / Yarı kalmış bir çiftleşmedeki / Yarı kalmış yaratıkları doğuran / Bir cehennem gibi dayanılmaz yapan kendini*” (S.K.I, s.321) ifadeleri, Vartuhi'nin adeta bir maske takarak, kendi kişiliği dışına çıktığını ifade eder. (Karabulut 2013: 229).

Diran, Lusin'in ilk kocası, Armenak'ın sinirli oğlu, yalnız ve iktidarsız biridir. O, “*Sevimsiz bir büyücinin ellerinde dolaşan / Çirişli, mavi bir kurdele gibi / Ütülü pantolonu, her türlü mavi gözleriyle / Kül sarısı sakalları olan / Ve görünmez yarasaların konakladığı / O pirinç karyolaların altından / Bir seziş gibi çıktığı / Ve bir maden tadından / Başka bir şey olmayan*” (S.K.I, s.322) biri olarak tanıtılır. “*Çürük ilkyaz ağacı*” (S.K.I, s.321) olarak verilen Diran, psikolojik problemleri ve iktidarsızlığı, onu adeta kendini durmadan yakan, yeniden doğmak isteyen bir

² Bu yazıda Edip Cansever'in bütün şiirlerinin yer aldığı *Sonrası Kalır-I* ve *Sonrası Kalır-II* adlı eserler esas alınmış ve S.K.I ve S.K.II ile kısaltılmıştır. (künye için bk. Kaynakça)

³ Bağa: Deniz kaplumbağasının kabuğu.

varlığa, farklı bir kimliğe çevirir. O, “Unutulmuş bir erkekliğin / Acısından oluşan bir Anka gibi / Ve yakan kendini durmadan” (S.K.I,s.322) biri olup “Bir yok olma tutkusuyla bağırın / Ki bundan bir daha doğan isterik Diran.” (S.K.I, s.322) olarak kendi kişiliğini yaşayamayan, adeta “maske” takmış bir yapıdadır. (Karabulut 2013: 230).

Tragedyalar'ın diğer karakterleri gibi Lusin de yalnızlık duygusuna boğulmuş pesimist biridir. Kocası Diran'ın iktidarsızlığı sebebiyle “dokunulmamış Lusin” (S.K.I, s.326), Stepan'a ilgi duyar.

“Dokunan parmak uçlarına hep aynı
Parmak uçlarıyla. Ve gözlerine
Hep kendi gözleriyle bakan Lusin'in
Saçlarını saçlarıyla yoklayan
Orgların, ilahilerin
Çoşkusuyla tükenen ve yangınlaşan
Ve durmadan kendini
Bir tebeşirle çizer gibi karanlığına
Stepan - Lusin - Stepan !
O ceviz çekmecelerin kokusunca
Mumların ve bütün turnak uçlarının
Açlığınca avutan kendini.”

(Tragedyalar V, *Tragedyalar*, S.K.I, s.326)

Lusin, bir gece yarısı Stepan'ın odasına gider ve onunla konuşup yalnızlığını gidermek istediğini söyler. Lusin, inançlarını yitirdiğini ve artık “her şeyin bir insan” olduğunu dile getirir. O, “Unuttum ben kendimi de Stepan” (S.K.I, s.330) diyerek, yeni bir hayat tasavvur eder. Stepan eşcinsel olduğu için Lusin'i reddeder:

“Bak Lusin, çünkü ben sevmiyorum kadınları
Bu tuhaf alışkanlığı, bu gereksiz yakınlığı
Sense bencillik diyeceksin buna. Ya da
Bir zevk düşkünlüğü diyeceksin. Oysa hiçbiri değil..”

(Tragedyalar V, *Tragedyalar*, S.K.I, s.332)

Stepan, “*Bir ölü gömme töreninden doğmuş*” (S.K.I, s.320) olup yalnızlığa tutsak edilmiş biridir. Stepan’ın “ölü gömme töreninden doğmuş” olmasının sebebi şöyle ifade eder:

*“Armenak'ın, Diran'ın babası sandığı birini
Kumar oynarken vurduğu o gecenin
Sabahında. Ve sessiz bir düşüncenin
Kapatılmış bir acının yavaş yavaş yayıldığı
Ve kutlar gibi bir rahatlığı ölünün
Topraga saldırdığı olağan bir vazgeçişle...
İşte böyle bir günün gecesinde Armenak'ın
Topraksı bir titremeye Vartuhi 'ye sokulduğu
Çiftleştiği ve...
Sonra deliler gibi ağladığı bu gözyaşimsı döllenmeye.”*

(Tragedyalar V, *Tragedyalar*, S.K.I, s.341)

Stepan, Armenak’ın istemediği, istenmeden dünyaya gelmiş bir kişidir. Diran’ın, “*Peki, ne zaman doğdu Stepan, kim inanır öleceğine?*” (S.K.I, s.344) sorusu üzerine Armenak, “*Ölür mü hiç Stepan, nasılsa doğdu bir kere*” (S.K.I, s.345) der ve Stepan’ın doğum günü içinse, “*Bence kaldırmalı bu doğum günlerini / İnsan bir yas gibi doğuyor yeniden.*” (S.K.I, s.345) diyerek, Stepan’ı dışlar.

Stepan, bu dışlanmışlık ve yalnızlık psikozları ile kendiliğini yaşayamaz ve kendisinde olmayan başka kişilikler gösterir. “*Yok Lusın diye birşey yeryüzünde / Stepan'da yok, Vartuhi de.*” (S.K.I, s.349) diyerek, adı geçen kişilerin de aynı problemleri taşıdığını dile getirir. İçkinin de etkisiyle şiir karakterleri kendiliklerinden uzaklaşır. Diran, “*Kim kime benziyor, kim kimin biçiminde?*” (S.K.I,s.359) sözleriyle, şiir kişilerindeki kimlik çatışmasını ifade eder. Daha sonra Vartuhi, “*Adımı söylesenize, adımlı!*” (S.K.I, s.359) sözlerine karşılık Armenak, “*Adını bilmem ama, seni ben / Birine benzetiyorum, birine.*” (S.K.I, s.359) diyerek, kişilerin kendiliklerinin dışına çıktığına işaret eder.

Tragedyalar karakterleri bir süre kendi kimlikleri üzerine tereddütler yaşarlar. Daha sonra ise tereddütlü de olsa isimlerini hatırlarlar. Vartuhi'nin "İşte ben Vartuhi'yim" dedikten sonra yeniden tanışma teklifine Diran, "*Sen Vartuhi olunca... Diran'ım ben de*" (S.K.I, s.360) diyerek yanıt verir. Armenak, "*Diyelim ben de Armenak'ım / Kim kalıyor şimdi geriye?*" (S.K.I, s.360) diye tereddütlü olarak kendi ismini söyler. Lusin kendisini soyutlayarak, "*Lusin'le Stepan kalıyor.*" (S.K.I, s.360) dedikten sonra, kendisinin Lusin olduğua karar verir. Stepan ise, "*Tek aday kalıyor Stepan'ın kimliğine.*" (S.K.I, s.360) sözleriyle zorunlu olarak Stepan kimliğini kabul eder.

Edip Cansever'in *Ben Ruhi Bey Nasılım* adlı kitabının en önemli karakteri Ruhi Bey, varoluş mücadelesi yapan ve kimlik sorunu yaşayan biridir. Güven Turan'ın ifadesiyle, "Ruhi Bey yüz ve maskeleriyle çoğalırken, ötekiler portre olarak kalır" (Turan, 1986: 51)

Ruhi Bey, şiirin ilk kısımlarında çocukluk yıllarına giderek, "*Beni bir sardunya büyüttü belki*" (S.K.II, s.15) ve "*Bir kadında bir çocuk hayaleti mi / Bir çocukta bir kadın hayaleti mi / Yalnızca bir hayalet mi yoksa.*" (S.K.II, s.16) diyerek varoluş trajedisini ve kimlik problemini ifade eder. O, "*Bir ara pencere camında kendime baktım / Baktım ki, ben Ruhi Bey / Nasıl olan Ruhi Bey / Daha nasılım*" (S.K.II, s.33) sözleriyle kimliğini oluşturamamış bir durumda olduğunu anlatmak ister. Ruhi Bey'in iç konuşmalarından onun iç çatışmaları ve kimlik problemleri gün ışığına çıkar:

*"Nasıl olacaksınız Ruhi Bey
Bugün de erkencisiniz Ruhi Bey
Şarapla bira mı içiyorsunuz Ruhi Bey
Böyle sabah sabah Ruhi Bey
Akşam akşam Ruhi Bey
Akşam sabah Ruhi Bey
Cıgara alır mıydınız Ruhi Bey
Yakalım Ruhi Bey, yakalım
Böyle üşümüyor musunuz Ruhi Bey
Benim de ayakkabılarım su alıyor Ruhi Bey*

*Ne olur ne olmaz
Önümüz kış Ruhi Bey
Ee, daha nasılsınız Ruhi Bey
- İyiyim iyiyim."*

(Ben Ruhi Bey Nasılım VI, *Ben Ruhi Bey Nasılım*, S.K.II, s.34).

Ruhi Bey'in yaşadığı kimlik problemlerinin en önemli kanıtlarından biri, onun şiirde yer yer aynalara ve dükkân camekânlarına bakmasıdır. Onun aynadaki yansımalarına bakması, narsisistik bir durum ortaya koymakla beraber, onun başkaları tarafından nasıl görüldüğünü de algılamasına zemin hazırlar:

*"Vapurla Karaköy'e geçtim
Tokatlı'ya uğradım
Köprüden aldığım Fransız dergilerini karıştırdım
Kirazla bir kadeh rakı içtim
Çıkarken boy aynasında kendime baktım.
Oldukça yakışıklıydım
Gömleğim temizdi, beyaz ceketim
Tertemizdi ve ayakkabılarım
Pantolonum ütülü
Yelek cebimde ince altın bir zincir
Sarı ve ince bıyıklarım
Tam Ruhi Bey bıyığıydı"*

(Ben Ruhi Bey Nasılım V, *Ben Ruhi Bey Nasılım*, S.K.II, s.31)

*"Aynalipasaj'ı geçtim
Geçerken sağlı sollu aynalara baktım - her günkü gibi -
Vitrinlere baktım, düğmelere, fermuarlara"*

(Bir Meyhane Garsonu, *Ben Ruhi Bey Nasılım*, S.K.II, s.42)

*"Polis arabasını görmeden önce
Her yanı aynalarla çevrili bir meyhanedeydim
Sırçaları dökülmüş aynalarla"*

Parça parça görüyordum kendimi”

(Bir Olay: Ruhi Bey ve Gülcünün Ölümü, *Ben Ruhi Bey Nasılım*, S.K.II, s.86)

*“Hepsini, hepsini gömdüm, geliyorum
Havuzun kırık taşlarını - siz bilmezsiniz -
Limonluđu ve kırmızı konağu - siz bilmezsiniz -
Aynalarda kendini seven Ruhi Beyi - siz bilmezsiniz -
Ve bildiđiniz Ruhi Beyi -ya da pek bilmediđiniz -
Gömdüm ben, geliyorum.”*

(Ruhi Bey, *Ben Ruhi Bey Nasılım*, S.K.II, s.104)

Ruhi Bey, önceleri kimliğini yaşayamadığı için alt benliği ile çatışma halindedir, öyle bir hale gelir ki, kendisi ile yüzleşmekten kaçınır:

*“Ruhi Bey, görüşelim
Vaktim yok görüşmeye kimseyle
Ruhi Bey!
Kendimle bile, kendimle bile.”*

(Ben Ruhi Bey Nasılım VI, *Ben Ruhi Bey Nasılım*, S.K.II, s.35)

Ben Ruhi Bey Nasılım'da Ruhi Bey, çocukluğundaki otokrat baba baskı ve korkusu ve daha sonraları üvey annesi ile yaşadığı cinsel deneyim benliğinin parçalanmasına yol açar. O, parçalanmış kişiliklerinden birini öldürerek benliğini kurtmaya çalışır:

*“Ve o gün ilk defa ölüsünü gördü Ruhi Bey
Soğumuşgövdesini gördü
Donuk gözlerini, durmuş kalbini
Gördü neye benzerse bir ölü.”*

(Düşlüyor Ölümü Ruhi Bey, *Ben Ruhi Bey Nasılım*, S.K.II, s.101).

Ruhi Bey, bir gece dışarıda donarak ölen Gülcü'nün cenazesinin kaldırılmasını izler. O, bilinçaltında bu ölü ile kendisinin parçalanmış benliğinin kötü yönünün ölüsünün kaldırılmasına benzetir. Ruhi Bey, alt benliğini öldürdükten sonra kimlik kazanır ve rahatlar:

*“O kadar bekledim ki, geliyorum
Ölümümü bekledim, geliyorum
Bir ölüyü ve ölünün bütün inceliklerini
Bekledim geliyorum.*

*Ben Ruhi Bey, mutlu olan Ruhi Bey
Ölümü gömdüm, geliyorum.”*
(Ruhi Bey, *Ben Ruhi Bey Nasılım*, S.K.II, s.104).

Böylece, şiir boyunca kendisiyle konuşan, iç ve dış çatışmalarla yaşam-ölüm trajedisine mahkûm olan, içindeki sıkıntıyı “buruşuk bir iç çamaşırı” gibi saklayan, benliği parçalanmış ve kimlik problemi yaşayan birden çok Ruhi Bey ile karşılaşırız. Ruhi Bey, benliğini parçalayan ve kendiliğini engelleyen kötü benliği ile mücadele eder. Bu mücadelede farklı kişiliklere girer, bir nevi maskelerle yaşar. (Karabulut 2013: 236).

Edip Cansever, *Bezik Oynayan Kadınlar*'da Güven Turan'ın deyimiyle “maskenin maskesini” yaratır. Bu şiir karakterleri, “yüz” ve “maske”leriyle birlikte yer alır. Şair, “alt benlik”teki ben'i maske ile ortaya çıkarır.

Bu şiirin karakterlerinden Cemile, muhayyilesinde Manastırlı Hilmi Bey'e mektuplar yazar. Cemile birinci mektupta, yalnızlıktan şikâyet eder ve “*Hiçbir yere taşmıyorum, kendime sızıyorum yalnız / Ben dediğim koskocaman bir oyuk*” (S.K.II, 245) diyerek, “hiç”leşme eğilimi ortaya koyar:

*“Biz burada iyiyiz, biz burada çok iyiyiz
Biz burada kırk yaşındayız hepimiz
Dördümüz bir kişiyiz de ondan”*

(Manastırlı Hilmi Bey'e Birinci Mektup, *Bezik Oynayan Kadınlar*, S.K.II, s.249)

Cemile, Cemal'le aynı kişilikte olduğunu, "kendileri" olamadıklarını ifade eder. Cemile'nin "*Cemal şimdilik Cemal'dir -evet, öyledir- / Benimkisi bir anımsama -Cemile- / Cemal - Cemile: yeni fıskırması bir marulun sesi / Ezilmiş iki vişne*" (S.K.II, 254) sözleri, ismi geçen her iki kişinin de kendi içlerinde farklı kişilikler taşıdığını gösterir.

Cemal, yaptığı iç konuşmalarıyla şiirde yer alır. Cemile annesi, Seniha da teyzesidir. O, kendiliğini oluşturamamış, kişilik çatışması yaşayan biridir. Kendisine göre yaşlı bir çocuk, hem de çocukların en yaşlısıdır. (S.K.II, s.267) Cemal, kendisini kendi ayakları altında ezilen otlara benzetir. Kendi ayaklarının altında ezilmekten hoşlanması, Cemal'in sado-mazişist yapısını gösterir. (Karabulut 2013: 237)

"Çok geniş bir çayırda yürüyorum yürüyorum

Ezilen otlar gibiyim

Ezilen otlar gibiyim ayaklarımın altında

Kendi ayaklarımın

Nedense

Bu böyle hoşuma gidiyor."

(Cemal'in İç Konuşmaları, *Bezik Oynayan Kadınlar*, S.K.II, s. 271.)

Cemal, penceresi olmayan bir odada kalmakta olmasını "daha iyi" diye ifade ederek, içe dönük bir ruh hali ortaya koyar. O, "*Kendime bakıyorum ben de / Kendimden sarkmış kollarıma / Kendimden sarkmış gözlerime*" (S.K.II, s.272) ve "*Odanın penceresi yok – iyi ki yok – / Konuşuyorum kendimle*" (S.K.II, s.275) diyerek alt benindeki kişiliğe seslenir.

Seniha, Cemal'in teyzesi olup alt beniyle çatışma yaşayan biridir. O, tuttuğu günlüğünde, "*Gözlerimden uçtum –bırakıp eski gövdemi- / Aynanın kenarında durdum*" (S.K.II, s.286) diyerek başka bir kişiliğe bürünmekten bahseder. Seniha, iç ve dış çatışmaları sonunda "*Kimim ben?*" (S.K.II, s.287) diyerek, kimlik arayışını ortaya koyar. Seniha, alt ben'iyile uzlaşamadığı için sürekli bir çatışma hali yaşar:

"Seniha!

Çağırmadım ki 'kendimi
 Sordum, o kadar
 Ben kendimi kendime sunuyorum, o kadar
 Bu işe çok uygunum, o kadar
 Toprağına karışmış bir çiftçi gibi
 Bir gün: yüzü olmayan bir erkek
 Bir gün: yanmış süt kokulu bir oğlan
 Gözkapaklarımı indiriyorum
 Lacivert bir jaluziyi indirir gibi
 Kendimi kendime sunuyorum -ben Seniha-
 Bunu hep böyle yapıyorum.”

(Seniha'nın Günlüğünden/I, *Bezik Oynayan Kadınlar*, S.K.II, s. 288.)

Seniha, bir süre Muhassen'in işlettiği eve gitmesine rağmen sonra, “*Ben bu evler'e sığamam.*” (S.K.II, s.300) diyerek, bu eve gitmemeye karar verir ve “imzamdır” dediği otellere gider.

'Ve ölüm bahçesini buldu'

Oteller imzamdır benim
 – Ah ne güzel yaşam! sevgilim ölüm! –
 Şimdi bir otelin apacı sevinciyim.”

(Seniha'nın Günlüğünden/IV, *Bezik Oynayan Kadınlar*, S.K.II, s. 301)

Seniha daha sonra, “*İşığımı söndürdüm: beyaz karanlık.*” (S.K.II, s.311) der ve kendisini bir otele kapanıp dış dünyayla ilişkisini keserek ölümü beklemeye başlar. Bu, Seniha'nın bir başka ben'yle olan savaşımı ifade eder.

1.2. Anima ve Animus Arketipleri

İnsanın kolektif bilinçaltında karşı cinse ait özelliklerin bulunması anlamına gelen bu arketip kişinin ruhsal gelişim süreciyle bağlantılıdır. Jung, bu arketipi kadınlarda animus, erkeklerde ise anima adıyla belirtmiştir. Her iki arketip birlikte

“syzygy” diye ifade edilir. Bir erkekte anima çok gelişirse, onun yapısında hassasiyet ve yumuşama artar. Jung, erkek eşcinselliğinin anima ile ilişkili olduğunu söyler. (Karabulut 2013: 239).

Tragedyalar'da Stepan eşcinsel bir kişi olduğu için Lusin'e bir erkeğin bakış açısıyla bakamadığı için onu kabul etmez:

*“Bak Lusin, çünkü ben sevmiyorum kadınları
Bu tuhaf alışkanlığı, bu gereksiz yakınlığı
Sense bencillik diyeceksin buna. Ya da
Bir zevk düşkünlüğü diyeceksin. Oysa hiçbiri değil..”*
(Tragedyalar V, *Tragedyalar*, S.K.I, s.332)

Şiirde “Yarı kalmış bir çiftleşme”den doğan bir “Yarı kalmış yaratık” (S.K.I, s.321) olarak tanıtılan Stepan'ın kadınları sevmemesi, cinsel tercihleri arasında kadının olmadığını gösterir. Stepan'ın bu yapısı Jung'un anima arketipiyle yakınlık gösterir.

Tragedyalar'da evin annesi olan Vartuhi, “O her yerde dürbünleri olan kadın / Mineden, sedeften, bağadan / Dürbünler çıkaran Vartuhi / Ve koynundan durmadan / Dürbünler çıkaran Vartuhi” (S.K.I, s.321) dizeleriyle tanıtılır. Vartuhi'nin “Bu yönüyle sanki cinsel açıdan “röntgenci” bir yanı olduğuna işaret edilir. Anlatıcı, Vartuhi'nin bir gece Lusin ile Diran'ı gözetlediğini belirtir.” (Dirlikyapan 2007: 100). Vartuhi'nin bir gece Lusin'i gözetlemesi onun eşcinselliğine bir gönderme olarak değerlendirilebilir. Vartuhi'yi cinsel olarak bir kadına yönelten onun içindeki animus arketipidir.

1.3. Gölge (Shadow) Arketipi

Gölge arketipi, egonun karanlık yüzü olarak bilinir ve kişinin potansiyel kötülüğünün saklı olduğu yerdir. İnsanın bireysel bilinçdışı tarafını oluşturan bu arketip, “Toplumsal standartlara ve bizim ideal kişiliğimize uymayan tüm vahşi istekler ve duygulardır.” (Fordham 2001: 63). Gölge, bireyin kendisine dair duymak istemediği, hatta utanç duyduğu unsurlardır.

Ben Ruhi Bey Nasılım'ın "**Kısa Bir Not: Konakta Son Gün Ve...**" adlı bölümünde Ruhi Bey'in bilinçaltındaki vahşi istekler gün ışığına çıkar. Ruhi Bey, on altı yaşındayken üvey annesi ile yaşadığı cinsel deneyimin travmasını bilinçaltına itmiştir. O, bireyleşme sürecini tamamlamak için bu gölgesiyle yüzleşmek durumundadır. Ruhi Bey, üvey annesinin ölüsünü, evden çıkarır ve konaktaki eşyaları parçalayarak dışarı atar:

"Kırdım parçaladım elime ne geçtiyse

Biblolar mı olur, yağlıboya tablolar mı, kristal takımlar mı

Elime ne geçtiyse

Açtım pencereleri dışarı attım."

(Kısa Bir Not: Konakta Son Gün Ve..., *Ben Ruhi Bey Nasılım*, S.K.II, s.71-72)

Ruhi Bey daha sonra bireysel bilinçdışıdaki kötü yönünü "*Yaktım konağı da o gece / Bir daha, bir daha yaktım / Yüzlerce, yüzbinlerce yaktım hiç usanmadan*" (S.K.II, s.77) diyerek ortaya çıkarır.

1.4. Benlik/Kendilik (Self) Arketipi

Jung, yaşamın amacının benliği tanımak olduğunu ifade eder. Benlik, bireyin kişiliğinin her yönünü eşit biçimde temsil eder. Buna göre, benliğini/kendiliğini tanıyan bir kişi daha az bencil olur. "Kendilik (self) arketipi, bilinçdışında elde edilmesi zor bir hazine gibidir. Mitolojideki devler ve ejderhalar ile yüzleşip zor bir mücadeleden sonra onu yenen kahraman gibi, birey de egosuyla yüzleşmeli ve onu aşarak bütünlük haline ulaşmalıdır." (Sambur 2005: 109).

Jung'un en önemli teorilerinden olan self, ona göre bireyleşmenin son aşaması olup bilinç ve bilinçaltı öğelerini birleştiren orta noktayı meydana getirir. Bu sebeple self, bilinç ve bilinçaltında bir denge halindedir. Birey, selfe ulaşmak için büyük çabalar sarf eder. "İnsan ruhunun bütünlüğünü temsil eden 'benlik', rüyalarda görülen imgelerin kaynağı, zıtlıkların bileşimidir; hem egoyu hem de egonun diğer unsurlarını oluşturur." (Cebeci 2009: 226).

Edip Cansever'in birçok şiirinde bireyin bilinç ve bilinçaltı arasında denge oluşturmaya, yani self'e ulaşmaya çalıştığı görülür. *Umutsuzlar Parkı* adlı eserde anlatıcı, "Açınca camları - diyelim camları açtık ya sonra? / Sonrası şu: ben bir camı, bir perdeyi açmış adam değilim / Bilirim ama çok bilirim kapadığımı / Öyle iş olsun diye mi, hayır / Bilirim içerde kendimi bulacağımı" (S.K.I, s.161) diyerek, benliğini/kendiliğini tanımlama girişimi gösterir. Şiirdeki cam ve perdeleri açma isteği bu girişimin bir yansımasıdır. (Karabulut 2013: 242).

"Medüza"da bireysel yabancılaşma izleği, bireyin kendiliğini tanımlama, benliğini oluşturma çabalarıyla birlikte işlenir. Şiirin öznesinin, "Ne kadar konuşursak o kadar bir sessizlik olur / Adımızı sorarız birine, o bize adını söyler." (S.K.I, s.228) sözlerinde bireyin benliğini oluşturma çabaları yer alır.

"Çağrılmayan Yakup" adlı kitapta birey, parçalanmış olan benliğini yeniden oluşturmaya çalışır. Şiirin anlatıcısı Yakup, mahkemede çağrılmayan, otobüste biletiçinin bilet kesmek istemediği, yani dış dünyanın hiçleştirdiği bir kişidir. Yakup önceleri, "Ben, yani Yusuf, Yusuf mu dedim? Hayır, Yakup / Bazen karıştırıyorum." (S.K.I, s.379) diyerek benlik parçalanmışlığını dile getirir. Yakup'un şiirin sonraki kısımlarındaki "Ben, yani Yakup / Bütün gücümle bunu bağırdım." (S.K.I, s.386) sözleri, onun benliğinin farkına vardığını ortaya koyar.

Cansever'in *Ben Ruhi Bey Nasılım* adlı şiir kitabında bireyin benliğini oluşturma çabaları yer alır. Şiirin öznesi Ruhi Bey, şiirin ilk kısımlarında benlik problemleri yaşamaktadır. Bu sebeple o, kendisiyle bile görüşmeye vaktinin olmadığını (S.K.II, s.35) söyler. Ruhi Bey'in yaşadığı travmalar kişilik bölünmelerine sebep olmuştur. Ruhi Bey, Jung'un self arketipinde bahsettiği gibi, bilinç ile bilinçaltı arasında denge kurmaya, yani selfe ulaşmaya çalışır. Ruhi Bey şiirin sonunda "Ben Ruhi Bey, mutlu olan Ruhi Bey / Ölümü gömdüm, geliyorum." (S.K.II, s.104) diyerek, selfe ulaştığını belirtmek ister.

Sonuç

Edebî eserlerde arketipsel incelemeler kolektif bilinçaltının gün ışığına çıkmasına ve yazar ile eserinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur. Arketip, Jung'un analitik psikolojisinde ego, kişisel bilinçdışı ve kolektif bilinçdışı ile kişiliğin en önemli unsurlarındandır.

Edip Cansever'in şiirleri arketipsel incelemeye müsait bir yapıdadır. Özellikle Tragedyalar, Ben Ruhi Bey Nasılım, Bezik Oynayan Kadınlar, Umutsuzlar Parkı, Medüza, Çağrılmayan Yakup vb. eserlerindeki karakterler özellikle bilinçaltındaki pesimist yapılarıyla ön plana çıkarlar. Bu bakımdan Edip Cansever'in şiirlerinde persona, anima ve animus ve gölge arketipleri ile ilgili yapıların önemli yer tuttuğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Cansever, Edip. (2008), Sonrası Kalır I, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Cansever, Edip. (2008), Sonrası Kalır II, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Cebeci, Oğuz. (2009), Psikanalitik Edebiyat Kuramı, İstanbul, İthaki Yayınları.
- Dirlikyapan, Murat Devrim. (2007), Phoenix'in Evrimi: Edip Cansever'de Dramatik Monolog, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Frieda Fordham. (2001), Jung Psikolojisinin Ana Hatları, çev. A. Yalçın, İstanbul, Say Yayınları.
- Gürses, İbrahim. (2007), Jung'cu Arketip Teorisi Bağlamında Tasavvufi Öykülerin Değerlendirilmesi: Sımurg Örneği, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 1.
- Karabulut, Mustafa. (2013), Edip Cansever Şiiri-Psikanalitik Bir İnceleme, Ankara, Öncü Kitap Yayınları.
- Namlı, Taner. (2007), "Arketipsel Sembolizm Açısından Elif Şafak'ın 'Pinhan' Romanının İncelenmesi", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 2/4 Fall.
- Özcan, Tarık (2003), "Osmancık Romanının Arketipsel Sembolizm Bakımından Çözümlemesi", Bilig, 26, 103-116, Yaz 2003, s.1
- Özher, Sema. (2006), "Beyaz Gemi Adlı Romandaki Yüce Birey Arketipi", bilig, Bahar, Sayı 37.
- Özgül, Halis. (1994), Psikanalizin 3 Büyükleri Freud Adler Jung, İstanbul, Kibele Yayınları.
- Sambur, Bilal. (2005), Bireyselleşme Yolu Jung'un Psikoloji Teorisi, Ankara, Elis Yay.

Stevens, Anthony. (1999), Jung, İstanbul, Kaknüs Yayınları.

Şimşek, Esmâ; Şenocak, Ebru. (2009), "İbn Sinâ Hikâyelerinin Arketipsel Tahlili", Millî Folklor, Sayı 82.

Turan, Güven. (1986), "Yüzler ve Maskeler – Edip Cansever'in Şiirine Genel Bir Bakış", Adam Sanat, 13, 12.

Uğurlu, Seyit Battal. (2007), "Çağdaş Türk Edebiyatında Şahmeran İmgesi: Arketipsel Bir Yaklaşım", 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) 10-15 Eylül 2007- Ankara, Bildiriler: Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri, Cilt: 4, Yayına Hazırlayanlar: Zeki Dilek vd., Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı.